

JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Gelis 01.08.2022
Published /Yayınlanma 27.10.2022
Article Type/Makale Türü Research Article

Citation/Alıntı: Doğan, H. (2022). Moğol mucizesi: XIII. yüzyıl kaynaklarına göre Moğol istilasının başarılı olmasının nedenleri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9(88), 1925-1936.
<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3262>

Hüseyin DOĞAN
<https://orcid.org/0000-0003-4290-5062>
Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Kocaeli / TÜRKİYE

MOĞOL MUCİZESİ: XIII. YÜZYIL KAYNAKLARINA GÖRE MOĞOL İSTİLASININ BAŞARILI OLMASININ NEDENLERİ

THE MONGOLIAN MIRACLE: ACCORDING TO 13TH-CENTURY SOURCES REASONS FOR THE SUCCESS OF THE MONGOLIAN INVASION

Issue/Sayı: 88

Volume/Cilt: 9

jshsr.org

ISSN: 2459-1149

ÖZET

Moğol istilası, XIII. yüzyılın tamamında Asya kıtasının büyük bölümü ile Avrupa kıtasının bir bölümünü etkisi altına almış, etkisi altına aldığı bölgede sosyal, ekonomik, siyasal, dinsel yapılar üzerinde radikal değişikliklere neden olmuş bir Ortaçağ olgusunun adıdır. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan istila, aynı yüzyılın sonuna doğru tepe noktasına ulaşmış ve XIV. yüzyıla gelindiğinde yerini görece bir barış dönemine bırakmıştır. XIII. yüzyıl kaynaklarında, Moğol hurucunun ilk dönemlerine dair belirgin bir bilinmezlik ve şaşkınlık havası hakimken, zamanla diplomatik girişimlerin hız kazanması ile sosyolojik analizler ön plana çıkmıştır. Benzer biçimde, hurucun tanrısal bir iradenin tezahürü olduğuna dair algılar da yerini Moğolların başarısının ardında yatan nedenlerin ortaya çıkarılması çabalarına bırakmıştır. İstilanın küresel ölçekte olması, XIII. yüzyıl tarihyazımında hadisenin nasıl görüldüğünün mukayesesi açısından benzersiz bir örnek teşkil eder. Biz de çalışmamızda, XIII. yüzyıl tarihçilerinin gözünden Moğol istilasının başarılı olmasının ardında yatan nedenleri araştırdık.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Moğol istilası, XIII. yüzyıl, Askerî tarih..

ABSTRACT

The Mongol invasion is the name of a medieval phenomenon that affected most of the Asian continent and a part of the European continent throughout the 13th century. It caused radical changes in the social, economic, political, and religious structures in the region it affected. The invasion, which started in the first quarter of the 13th century, reached its peak towards the end of the same century and left its place in a period of relative peace by the 14th century. In the sources of the 13th century, there was uncertainty and confusion about the first periods of the Mongolian invasion, but this situation was left to sociological analyzes with the acceleration of diplomatic initiatives over time. Similarly, the perception that the invasion is the manifestation of a divine will have left its place to the efforts to reveal the reasons behind the success of the Mongols. The global scale of the invasion constitutes a unique example in terms of comparing how the event was viewed in the historiography of the 13th century. In our study, we investigate the reasons behind the success of the Mongol invasion through the eyes of historians of the 13th century.

Keywords: Middle ages, Mongol invasion, 13th century, Military history.

1. GİRİŞ

Moğol istilası, tamamı ile emperyalist bir faaliyettir, beraberinde iskan ile imar faaliyetleri yahut uygarlık ihracı taşımamıştır ve bu özelliği bakımından kendinden önceki Pers, Makedon, Roma, Arap ve Haçlı istilası gibi diğer küresel istilalardan ayrılır. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan istilanın ilk görüldüğü bölge geniş çaplı askeri faaliyetlere yabancı değildir. Ortaçağ boyunca aynı bölgede, Sebük Tegin oğlu Mahmûd (ö. 1030), Selçuk oğlu Tuğrul (ö. 1063) ve Tekiş oğlu Alâeddin Muhammed (ö. 1221) gibi askeri liderlerin kısa süre içinde büyük bölgeleri *kılıç yoluyla* ele geçirdikleri görülmüştür. Yine bölgede, Moğol istilası boyunca görülen toplu kıyım, yağma, esir alma, sürgün, şehirlerin tahrip edilmesi türünden kitlesel travmalar da ilk kez yaşanmamıştır. Örneğin, Gürcistan ve Ermenistan, Moğollardan kısa bir süre önce Celâleddin Harezmsâh (ö. 1231) tarafından

istila edilmiş, Moğol istilasında yok edilen Buhara, Kuteybe b. Müslim (ö. 715)'in işgalinden Moğol istilasına kadar, birçok tahrip edici el değiştirmeye şahit olmuştur.

Cengiz ve ardıllarının eylemlerinin, üstteki paragrafta adı geçen askeri liderlere kıyasla Ortaçağ yazınında korku, ümitsizlik ve kabullenme ile birlikte derin bir nefretle ele alınmış olmasının ayırt edici nedenleri vardır. Bunlardan ilki, söz konusu eylemlerin, İslam dünyası özelinde konuşursak, bölgeyi darüislam kimliğinden, hem yönetsel hem de kültürel olarak da çıkarmış olmasıdır. İkinci dikkat çekici neden, Mahmûd, Tuğrul ve Alâeddin Muhammed'in eylemlerinin, hilafet gibi sorumlu tutulabilecekleri bir üst makamca kabul görülebilir ve sınırlandırılabilir olmasına karşın, Moğolların *Tengri'nin gölgesi* dışında bir üst otorite kabul etmemiş olmasıdır. Üçüncü neden, Moğol istilasının ülküsel bir istila kimliğine sahip olmamasıdır. Moğollar için insan yaşamının değersizliği kadar *uygarlığın yaşamının* da bir değeri yoktur. Müslüman ve Hristiyan kaynaklar, istilanın tek amacının ele geçirme, katletme, yağmalama ve yok etme olduğu konusunda hemfikirdir. İstilanın önünde durabilecek bir askeri gücün yokluğu, dahası böyle bir gücün ortaya çıkabileceğine dair öngörünün zayıf olması başka bir neden olarak göze çarpmaktadır. Avrupa için ise durum daha basittir: İstiladan etkilenen bölgeler, yağma, toplu katliam, halkların esir edilmesi gibi hadiselere Asya ülkelerine göre görece yabancıdır, dahası istilanın Avrupa'daki başarısı da bu *rahatlık* durumuna bağlanmıştır. Birdenbire ortaya çıkan ve Doğu sınırlarını kasıp-kavuran bu istilanın kıtadaki karşılığı, şaşkınlıkla bezeli bir dehşet halidir.

Moğol istilasını kesin bir yargıyla, askeri bir gücün benzeri nadir görülen bir hızla Avrasya'nın çok sayıda devlet ve topluluğuna üstünlüğünü kabul ettirme sürecidir. Ancak başlangıç itibarıyla ne Moğol ordu sistemi ne de bu ordunun kullandığı stratejiler dönemi için yeni yahut duyulmamış sistem ve stratejiler değildir. Üstelik Moğollar, özellikle kuşatma savaşlarındaki deneyimlerini büyük ölçüde XIII. yüzyıl boyunca geliştirmişlerdir. Dahası, başlangıçta gelişmiş silahlardan yoksundurlar; sadece yay, kılıç ve sopa kullanıyorlar, Asya ve Avrupa ordularının elit birimlerinin kuşandığı ağır zırhları bilmiyorlardı. Ordunun büyük bölümünü ise piyadeler oluşturuyordu. Ayrıca, etkili oldukları coğrafyadaki güçlere nazaran ne devlet ne de fütuhat geçmişleri bakımından da üstün sayılmazlardı. Özetle, Moğolların, savaştıkları devletlere karşı herhangi bir taktiksel üstünlüklerinden söz etmek mümkün değildir. XIII. yüzyıl İslam kaynaklarında da Moğol savaş mekanizmasının fark yaratacak biçimde üstün olduğuna dair bir bilgiye rastlanmaz. Gelgelelim Asya kıtasında kazanılan savaş deneyimi ile birlikte askeri teknolojinin de geliştirilmesi, Avrupa kıtasında belirgin bir taktiksel üstünlüğe dönüşmüştür. Kuşatma deneyimi ile Doğu Avrupa'nın önemli kentleri kısa sürede alınmış, meydan savaşı deneyimi ile de Avrupa orduları Moğollar önünde hezimetler yaşamıştır. Hatta Cermenler, Moğol ordusunun zenginliği ve donanımı karşısında hayrete düşmüştür (Het'um, çev. 2004, XVI; Simon of Saint-Quentin, 1247, XXX, 69; Anonim, çev. 2014, s. 318; Anonim, çev. 1973, s. 61)

Moğol istilasının kısa süre içinde eşine ender rastlanır bir biçimde büyük bir coğrafyanın tamamında başarılı olması, öncelikle askeri bir başarıdır ancak başarı sadece askeri güce bağlı olarak gelmemiştir. Biz de çalışmamızda, XIII. yüzyılda istilayı bizzat görmüş ya da görgü tanıklarından dinlemiş tarihçilerin eserlerinde, istilanın başarılı olmasının dayandırıldığını diğer nedenleri araştırdık.

2. BULGULAR

2.1. Tanrısal irade

İstilanın başarısının bağlandığı en temel neden tanrısal iradedir. Olan biten, başarı ve başarısızlık, yengi ya da yenilgi tamamen tanrının böyle istemiş olması ile ilgilidir. Bu genel kabullenişlik hali istilanın taraflarının tamamında görülür ve bu hem istilacıyı hem de istilaya uğrayanı mazur göstermek için yeterlidir. İstila edilenler tanrının emirlerine gerektiği biçimde uyulmaması nedeniyle bir cezalandırma yöntemi ile karşı karşıya kaldıklarının bilincindedir. Bu durum genellikle, istilanın, tarihçiler arasında politeist mi yoksa monoteist mi oldukları hususunda sözbirliği olmayan Moğolların *"öldürmeyeceksin"*, *"çalmayacaksın"* *"yalan söylemeyeceksin"*, *"zina etmeyeceksin"*, vb. tanrısal emirlere riayet etmeyi kabul etmelerinin ardından başlaması ile de örtüştürülmektedir. Her durumda Cengiz (ö. 1227)'in önderliğindeki istila boyunca görülen saltanat değişimleri; tanrının kendisine karşı günahkar olan saltanatları, kendine karşı dürüst olan, daha doğrusu bunu daha çok hak eden saltanata, kulları eliyle teslim etmesi olarak görülmüştür. Cengiz ve Moğol yöneticileri de kendilerinin, insanların, özellikle yönetici sınıfının işlediği günahlar nedeniyle tanrı tarafından gönderilen bir ceza olduğuna inanmaktadır. Dolayısıyla yaşananlar göksel bir onaya sahiptir ve tam anlamıyla Moğol ulusu, tanrısal iradeye, istila ettikleri uluslara nazaran daha çok riayet ettikleri yükseltilmişlerdir.

(Nesawi, çev. 1895, s. 138; Anonim, çev. 2014, s. 321; Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 353; Juvaini, çev. 1958, s. 73; Marco Polo, çev. 2015, s. 114; Orbelian, çev. 1864, s. 226; Blake ve Frye, 1949, s. 291; Gandzakets'i, çev. 1986, XXII; Thomson, 1989, s. 214; Anonim, çev. 1973, s. 30; Matthew Paris, çev. 1852, s. 339; Plano Carpini, 1955, s. 9; Benedictus Polonus, 1955, s. 83; İbn Bibi, çev. 1996 I, s. 433; Polat, 1997, s. 64; Anonim, çev. 1914, s. 64; de Bridia, 1965, s. 88; Cleaves, 1956, s. 239; Chan, 1967, s. 119).

Dönem tarihçilerinde tanrısal irade nosyonu belirgin biçimde manipülatif ve tutarsızdır. Örneğin Cüzcanî (ö. 1266'dan sonra), Cengiz'in, öldürdüğü bir hükümdarın bedduası üzerine, Çağatay (ö. 1241)'in, oklattığı bir din bilgininin birkaç gün ardından attığı okun geri teperek göğsüne saplanması sonucu ve Güyük (ö. 1248)'ün, namaz kılmakta olan birine eziyet ettiğinin gecesi ölmesini de tanrısal iradeye bağlamakta, ancak bu isimlerin yaşamları boyunca ölümlerine neden olarak gösterilen eylemlerden daha ağırlarını işlemiş olmalarını göz ardı etmektedir (Juzjani, çev. 1881, s. 1096, 1148, 1163). Bu bağlamda en ilginç örnek Meyyâfârikîn kuşatması esnasında yaşananlardır. Hristiyanların "şehitler şehri" (Martyropolis) olarak adlandırdığı şehrin düşmemesini hem Müslüman hem de Hristiyan yazarlar tanrısal iradeye bağlamış, dahası Moğollar da şehrin *tengri* tarafından korunduğuna inanmıştır (Blake ve Frye, 1949, s. 337; Juzjani, çev. 1881, s. 1270).

2.2. Kıyamet Algısı

Tanrısal iradeyle organik bir bağı bulunan kıyamet algısı da istilanın başarılı olmasının nedenleri arasında zikredilebilir. Böylesi bir durumda, hiç olmazsa bu inanca sahip kitlelerde her şeyi düzeltecek bir *kurtarıcı* beklentisine girilmiş olması olasıdır. Moğol istilası ile kıyamet arasındaki bağıntı, Müslüman ve Hristiyan tarihçilerde ortaktır. Her iki inançta da Moğol istilasının, Tanrı tarafından önceden haber verilen kaçınılmaz bir son savaş (armagedon ya da melhame-i kübra) olduğu inancı hakimdir. Hristiyan yazınında *Okçu ulus*'un yanı sıra *Mongol*, *Tartar* ya da nadiren *Tatar* olarak anılan Moğolların isimlerinin kaynağının Moğolistan'daki Tartar/Tartur nehrinden geldiği kaydedilmiş ancak benzerlik nedeniyle Yunan mitolojisinde cehennem adı olan Tartarus ile de bağıntı kurulmuştur. Ayrıca İslam yazınında Moğolların kökeninin *ye'cüc-me'cüc* adlı varlıklara dayandırılmasına benzer biçimde, *aniden ortaya çıkan* ve *sayılamayacak kadar kalabalık* olan ulus fikri, Hristiyan yazınında da *gog-magog* inancı çerçevesinde değerlendirilmiş ancak Hristiyan seyyahların Moğol anavatanına yaptıkları gezilerden sonra bu inanış değişmiştir (Gandzakets'i, çev. 1986, XX; Juzjani, çev. 1881, s. 935; Orbelian, çev. 1864, s. 226; Matthew Paris, çev. 1852, s. 314; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 287; Plano Carpini, 1955, s. 19; Jean de Joinville, 1868, s. 211; Salimbene de Adam, 1942, s. 296; de Bridia, 1965, s. 57).

Özellikle Hristiyan kaynaklarda Moğolların fizyolojik tanımları, duyum ile gözlemlere dayanır ve hayli detaylıdır. Ayrıca sosyo-ekonomik yaşam, savaş teknikleri, ordu düzeni, hiyerarşik yapı ve coğrafi bilgilere de sıklıkla yer verilmiştir. Tanım zenginliği, aniden ortaya çıkan ve Avrupa'da hayli *popüler* olan bir ulus hakkındaki bilinmezliğin ortadan kaldırılmasına yönelik olabileceği gibi, düşmanın analizine yönelik istihbari raporlar niteliği de taşır. Moğolların fiziksel tanımı, askeri yetenekleri övülmekle birlikte, hem İslam hem de Hristiyan kaynaklarında *aşağılayıcıdır*. XIII. yüzyıl tarih eserleri arasında bu ortak tanımın dışına sadece, Moğolların sevimli bir ırk olduğunu kaydetmiş *Kartlis Tskhovreba* adlı anonim Gürcü tarihi metni çıkmıştır. Söz konusu metnin, Moğol-Gürcü ittifakı sırasında yazılmış olması göz önünde bulundurulduğunda, bunun anlaşılabilir bir durum olduğu açıktır. Daha bariz biçimde Ermeni tarihçi Orbelian (ö. 1303), Moğol yönetici sınıfının Hristiyanlığa meyilli oldukları dönemi, Müslümanlığa meyilli oldukları döneme göre daha farklı yorumlama eğilimindedir. Bu, tarihsel bir metnin yazarının cari koşulları ile okunması gerektiği ile ilgilidir. Aynı koşullar, Moğol erk aygıtına yakın olan Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî (ö. 1318) ve Atâ Melik Cüveynî (ö. 1283)'nin metinleri için de geçerlidir. Yine her iki inancın yazını, Moğolların ortak düşman Haşhaşileri yok etmesinden övgüyle bahsetmektedir (Gandzakets'i, çev. 1986, XXXII; Blake ve Frye, 1949, s. 297; Simon of Saint-Quentin, 1247, XXX, 71; Orbelian, çev. 1864, s. 226; Anonim, çev. 2014, s. 318; Matthew Paris, çev. 1852, s. 131, 251; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 285; Plano Carpini, 1955:7; Gulielmus de Rubruquis, 1955, s. 108; Isfandiyar, çev. 1905, s. 28).

Hem tanrısal irade hem de kıyamet algısı, Moğolların hanesine yazılabilecek birer başarı değeri değildir, bununla birlikte dönem tarihçileri bu iki nedenin istilanın başarılı olmasında etkili olduğunun altını çizmektedir. Çalışmamızın devamında, istilacıların üstünlükleri ve istilaya uğrayanların zayıflıklarını göstereceğiz.

2.3. Lider Karakteri

Kaynaklarda, Moğolların eylemleri lanetlenmekle birlikte, Cengiz'in atılgan, dahi, sezgili, karizmatik, adil ve cesur, Cuci (ö. 1227)'nin atılgan, gözü pek, yiğit ve savaşkan, Moğol askerlerinin de gayretli, gözü pek ve kararlı olduklarının altı çizilmiştir. İslam kaynaklarında ayrıca belirgin bir Ögeday (ö. 1241) sempatisi mevcuttur ki bu durum tamamen adı geçenin Müslümanlara sempati ile yaklaşması, doğallıkla *adil* olması ile ilgilidir. Öte yandan karşılıklarına çıkan liderler için çoğunlukla bu durum söz konusu değildir. “*Kendisini peygamber ilan eden Baba'nın Anadolu'da yaptığı katliamlar*” nedeniyle otorite kaybı yaşayan Anadolu Selçuklu sultanı ve ileri gelenlerinin Köseadağ Savaşı (1243)'ndan bir önceki gün sarhoş olduğu, Selçuklu öncü birlikleri bozulduğunda henüz ayrılmamış oldukları, tepedeki zafiyet neticesinde ordunun kolayca çözülerek dağıldığı, bozgunun sıra dışılığı nedeniyle Moğolların üç gün boyunca bozgunu bir savaş hilesi sanmaları tarihçiler için somut bir mukayese örneği sunmaktadır. Ayrıca bu türden kolay galibiyetlerin Moğol ordusunun özgüvenini arttırdığı ve belirgin bir moral üstünlüğü sağladığı bir gerçektir. Sürekli sefer halinde olan ve neredeyse girdiği her savaşı kazanan lider ve ordusunun beraberinde psikolojik üstünlüğü de taşımaması kaçınılmazdır. Liderlik ile ilgili ele alınması gereken diğer husus toparlayıcı karizma eksikliğidir. Böyle bir liderin eksikliği, mevcut askeri gücün konsolide edilememesine neden olmuştur. Örneğin, Moğollar karşısında uzun bir süre öndersiz kalan Gürcülerin durumları “*çobanı olmayan bir sürü*” gibidir. İstilaya maruz kalan coğrafyanın büyük bölümünde de merkezi bir idareden söz etmek mümkün değildir. Özetle, Moğolların karşısına çıkabilecek, Hristiyanları ya da Müslümanları savunabilecek bir lider ya yoktur ya da olmasına izin verilmemiştir (Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 407; Ibn al-Athir, çev. 2008, s. 204, 210; Anonim, çev. 2014, s. 321, 333; Blake ve Frye, 1949, s. 311, 317; Het'um, çev. 2004, XVIII; Simon of Saint-Quentin, 1247, XXXI, 150; Plano Carpini, 1955, s. 36; İbn Bibi, çev. 1996 II, s. 70; Juzjani, çev. 1881, s. 969, 1077, 1096; George Akropolites, çev. 2007, s. 220; George Elmacin, çev. 1626, s. 1044).

2.4. Mutlak İtaat, Bağdaşıklık ve Üstün Irk Bilinci

İstilanın diğer başarısı, uzun süredir aynı coğrafyada yaşayan ve aralarında kadim anlaşmazlıklar olması beklenen çok sayıda topluluğu tek bayrak altında toplayarak tek hedefe yöneltebilmiş olmasıdır. Elbette, bu sadece istilanın başında dikkat edilmesi gereken bir meseledir. Peş peşe gelen zaferler, düşürülen şehirler, yeteneklerin ödüllendirilmesi, alınan ganimetler ve her zaman yeni bir hedef belirlenmiş olması, eski anlaşmazlıkların gündeme gelmesini gerektirmeyecek kadar ordunun bileşenlerini tatmin etmiş olmalıdır.

Moğollar, “onlu sistem” adı verilen bir askeri sisteme sahipti ve birlikler arası transferin cezası ölüm olarak belirlenmişti. Böylece yönetsel etkinlikte verimlilik sağlanıyor ve birimler arası etkileşim hızlı oluyordu. En tepede ise mutlak itaat beklenen bir üst yönetici vardı. Ölümüne kadar koşulsuz itaat beklenen üst yönetici, tanrının yeryüzündeki temsilcisi ve oğlu kabul edilirdi. Temuçin'in, Cengiz unvanını almasının ardından bütün Moğol soylularının unvanlarından feragat etmeleri beklenmiş, böylece tüm bileşenler eşit ve Cengiz de eşitler arasında birinci olmuştur. Artık imtiyazlı bir sınıf yoktur ve tepedeki yöneticinin Avrasya saltanatlarında görülen uzun ve şaşalı unvanları yerine tek bir unvanı vardır: Kağan. Her ne kadar *börçigin* ve *tarhan*ların bir dereceye kadar dokunulmazlığı olsa da, Ortaçağ devletlerinde yaygın olan ve zaman zaman iç sorun haline gelen karmaşık bürokrasi sistemi de Moğollarda yoktur. Ögeday'ın Kağan olması nedeniyle, Tuluy (ö. 1232) ve Çağatay herhangi birinin göstermesi beklenen saygıyı kardeşlerine olduğu gibi gösteriyorlardı, hatta Çağatay sarhoşken Ögeday ile masum bir bahse girerek kazanmış, ayılınca Ögeday'ın huzuruna giderek, Kağan ile bahse girmenin yasaya karşı olması nedeniyle ısrarla kardeşinden kendisini cezalandırılmasını talep etmiştir. Hanedan üyelerince yapılmamış bir Kağan seçiminden önce taht iddiasında bulunmanın cezası da, Temüğe (ö. 1246) örneğinde olduğu gibi ölümdür. Doğallıkla, XIII. yüzyılın ilk yarısında Moğol erk aygıtı büyük ölçüde taht kavgalarından korunmuştur.

Moğol istilası Hristiyan kaynaklara göre başlangıçta ezilenlerin isyanıdır. Moğollar bölünmüş, yoksul ve ağır vergiler altında uzun süredir ezilen bir ulustur ve baskı tahammül sınırlarının üzerine çıktığında da Cengiz önderliğinde birleşerek baş kaldırmışlardır. Yoksulluk ve bunun yanında ezilmişlik sendromu, Moğolların diğer uluslara karşı üstünlüklerini, onları baş eğdirerek ispatlama yöntemlerinin yanı sıra, yağmaya olan düşkünlüklerini de açıklayabilir. Kaynaklarımıza göre, Moğolların amacı tüm uluslara, ya cezalandırma yöntemi ile gözdağı vererek ya da diz çöktürerek boyun eğdirmektir. Bu amaç, inanç ya da topluluk bazında istisnaları olmakla birlikte bütün Avrasya'ya şamildir. Bu nedenle Papa'nın, hiç olmazsa Hristiyanları öldürmekten vaz geçmeleri için Moğollara gönderdiği elçiler,

putperest adeti olduğunu gerekçe göstererek Cengiz'in *hatırası* önünde saygı ile eğilmedikleri için Baycu (ö. yaklaşık 1258)'nin "*Hristiyanların köpek, Papa'nın da köpeklerin başı olduğu*" azarına mazur kalmışlar, bununla da yetinmeyen Baycu elçilerin idamını emretmiş, ancak elçi öldürmenin yanlışlığının anımsatılması üzerine sadece huzurdan kovmakla yetinmiştir. Öte yandan, papalık elçilerinin hatasını tekrarlayan Çernigivli Mikhail (ö. 1246), Batu (ö. 1255)'nin emri ile idam edilmiştir. İki örnek, Moğolların uluslara boyun eğdirme politikasının diğer dinlere olan hoşgörüsünden daha baskın olduğunu göstermesi açısından yeterlidir. Üstün ırk bilincine göre Moğollar efendidir, harici unsurlar, unvan ayırt edilmeksizin sığır ya da köpek seviyesinde kabul edilmiş ve etkileşimi sınırlı tutmaya özellikle dikkat edilmiştir. Bu yaklaşımı, Hülâgû (ö. 1265)'nin IX. Louis (ö. 1270)'ye yazdığı mektup ya da Müsta'sım-Billâh (ö. 1258)'i öldürtme biçimi ile Güyük'ün, resmî yolla *küstah* olarak nitelediği IV. Innocentius (ö. 1254)'u eşrafi ile birlikte kendisine hizmet etmesi için ayağına çağırması örneklerinde olduğu gibi, Avrasya'nın iki büyük dininin dinsel liderlerinin başına gelenlerde de açıkça görebiliyoruz. Moğolların bir savaşı bitirmelerinin tek yolu, savaştıklarının mutlak bir itaatle boyun eğmesidir ve bunu sağlamak için gerektiğinde de aşırıya kaçmaktan çekinmemişlerdir (Juzjani, çev. 1881, s. 937; Juvaini, çev. 1958, s. 21, 27; Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 352, 354, 431; Blake ve Frye, 1949, s. 289; Het'um, çev. 2004, XVI; Simon of Saint-Quentin, 1247, XXX, 69, 73, 74, 83; Rashîd al-Dîn, çev. 1971, s. 148; Marco Polo, çev. 2015, s. 113; Orbelian, çev. 1864, s. 226; Matthew Paris, çev. 1854, s. 450; Plano Carpini, 1955, s. 10, 38; Benedictus Polonus, 1955, s. 85; Cassidy, 2004, s. 64; Anonim, çev. 1914, s. 88; Jean de Joinville, 1868, s. 211; Salimbene de Adam, 1942, s. 298; de Bridia, 1965, s. 62; Ch'ang-Ch'un, çev. 1931, s. 66; Paul, 1980, s. 249).

2.5. Disiplin ve Hedef Odaklılık

Mutlak itaat nosyonu ile birlikte ele alınması gereken diğer üstünlük, disiplindir. Moğol ordusu sert disiplin *yasası* ile tanzim edilmiştir ve bu sayede hedeflerde nadiren sapma yaşanmaktadır. Buna göre, belirli bir odağa sahip birlik, hedefine giderken koşullar uygun olsa bile yağma ve katliam gibi eylemler nedeniyle görevi dışına çıkmaz, hatta düşmanla hedef dışında bir bölgede karşılaşmaları halinde, çatışmaya girmekten kaçınırlardı. Bu durum hem toplu avlanma hem de savaş halinde geçerliydi ve bir birliğin ileri gideceği nokta ile geri çekileceği nokta kesin bir biçimde önceden belirlenirdi. Söz konusu çizginin aşılması halinde ise onlu sistemdeki yönetici dahil birimin tamamı cezalandırılırdı. Moğol ordusunda, her durumda geçerli olmak üzere asker taraf tutmaz ve ikta, ganimet ya da terfi için değil sadece Kağan'ı için savaşırdı. Tamgaç şehrinin kuşatılması (1214) sırasında, malzeme yokluğundan şehirden mancınıkla atılan altın ve gümüş parçalarına Cengiz'in dokunulmamasını emretmesi ve şehir düştükten sonra meydana toplanan altın ve gümüş miktarı ile hazine kayıtlarının birebir uyuşması, disiplin ve hedef odaklılığın somut örneği olarak göze çarpmaktadır. Bunun tersi bir örneği, Celâleddin Harezmsâh'ın Şiki Kutuku (ö. 1250)'ya karşı kazandığı Pervân savaşı (1221) sonrası, ganimet paylaşımı esnasında ordunun birbirine düşmesi ve askerin büyük bir bölümünün karargahı terk etmesi hadisesinde göstermek mümkündür (Nesawi, çev. 1895, s. 18, 136; Ibn al-Athir, çev. 2008, s. 211, 229; Juzjani, çev. 1881, s. 963, 1021; Juvaini, çev. 1958, s. 28; Simon of Saint-Quentin, 1247, XXX, 81; Plano Carpini, 1955, s. 21, 33).

Cengiz'in bir diğer başarısı, koyduğu köktenci kuralların pratikteki başarısıdır. Örneğin, Moğollar arasında yaygın olan yalan, hırsızlık ve zinanın cezası ölüm olarak belirlenmiş ve cezaların ayırım gösterilmeksizin infaz edilmesi üzerinde titizlikle durulmuştur. Söz konusu yasakların, Moğol istilasının görüldüğü bölgelerdeki hakim dinlerde de kesin bir biçimde yasak olduğu bir gerçektir ancak cezası her zaman ölüm değildir ve pratikteki karşılığı şüphelidir. Ortaçağ'daki yerleşik hukuk sistemlerinde olduğu gibi Moğollarda da *yasa* bir iç hukuk normudur. Doğallıkla, Suzdal, Semerkand, Erzincan ve Erzurum gibi şehirlerin *emân* ile teslim alınmasına rağmen halkının kıyıma uğratılması yahut esirlere hürriyetlerinin verilmesinden hemen sonra süvarilerce biçilmesi örneklerinde olduğu gibi, Moğolların düşmana karşı yalan, hile ve aldatmaya başvurmaları anlaşılabilir bir durumdur (Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 382; Juvaini, çev. 1958, s. 120; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 255, 303; Simon of Saint-Quentin, 1247, XXX, 69; XXXI, 77, 147; Juzjani, çev. 1881, s. 1079; Plano Carpini, 1955, s. 16; Blake ve Frye, 1949, s. 291).

2.6. Adaptasyon, Pragmatizm, Strateji ve İstihbarat

Moğol istilasının başarılı olmasının nedenleri arasında, ordunun modernize edilebilecek esneklikte olması, örneğin bir savaşta düşmanlar tarafından giyilen zırhların ele geçirilerek sonraki savaşta Moğol askerinin üzerinde olması, bunun yanı sıra askeri teknolojileri uygulama ve geliştirmede uzman

kişilerin istihdam edilmesi de yer almaktadır. İstilacılar, “*zeki ve yetenekli oldukları için*” çeşitli kuşatma makineleri kurabiliyorlar ve şehirleri bu sayede kolayca fethediyorlardı. Dolayısıyla istilanın yüzölçümü arttıkça ordunun da askeri ve taktiksel yetenekleri geliyordu (Gandzakets’i, çev. 1986, XXII; Matthew Paris, çev. 1853, s. 30).

Moğollar kısa vadede alınmasının mümkün olmadığını düşündükleri kaleler yahut toplam faydanın düşük olacağına inandıkları seferlere çıkmaktan kaçınmışlardır. Böylece bu türden seferlerde yaşanması muhtemel kayıpların, yılgınlığın ve genel hoşnutsuzluğun da önüne geçmişlerdir (Ibn al-Athir, çev. 2008, s. 216, 220; Simon of Saint-Quentin, 1247, XXX, 82).

İstila, genellikle işgal edilecek bölgenin, öncesinde Moğollar ya da müttefikleri tarafından keşfedilmesinden ardından gelmiştir. Önce bölgenin koşulları, mevcut anlaşmazlıkları, stratejik noktaları, sosyal yapısı ve gerektiğinde dili öğrenilmiş, istila bunun ardından gelmiştir (Rogerii, çev. 2010, s. 159; Matthew Paris, çev. 1852, s. 346).

Savaş stratejilerinin çeşitlilik göstermesinin yanı sıra, yeni bir güç olmaları nedeniyle savaş taktiklerinin karşılaştıkları ulusların bir bölümünce bilinmez oluşu Moğollara bariz bir avantaj sağlamıştır. Moğollar, istila boyunca defalarca geri çekilmiş gibi yapmışlar, zafer kazandığını düşünen savunucular savunma pozisyonlarını terk etmiş ve ansızın geri dönen Moğollara kolay bir zafer hediye etmişlerdir (Rogerii, çev. 2010, s. 167). Tuluy, Hitaylara karşı kazandığı savaşta hava koşullarını lehine kullanmış (Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 397; Rashîd al-Dîn, çev. 1971, s. 37), orduları olduğundan daha kalabalık gösterme amacıyla kukla asker taktiğine başvurulmuş (Rogerii, çev. 2010, s. 179; Plano Carpini, 1955, s. 37), düşman ordunun kanatlar arasındaki bağlantısını koparmak, hatta ricata meyyal birliklerin kaçmasını sağlamak için hatlar arasında derin boşluklar açılmış (Rogerii, çev. 2010, s. 183; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 269; Cleaves, 1956, s. 234), Mohi savaşından (1241) sonra, savaş alanında bulunan IV. Béla (ö. 1270)’nin mührü kullanılarak Macaristan’ın çeşitli bölgelerine sahte mektuplar gönderilmiş (Rogerii, çev. 2010, s. 193), buz tutmuş nehirler “*olağanüstü bir zeka*” örneği gösterilerek geçilmiş (Rogerii, çev. 2010, s. 215; Plano Carpini, 1955, s. 36), taşın yetersiz kaldığı kuşatmalarda ağaç kütükleri işlenerek taş yerine kullanılmış (Nesawi, çev. 1895, s. 154), defalarca, ordunun bir bölümünü savaşa doğrudan katılmak yerine saklayarak, savaşan bölümün sahte bir geri çekilme uygulamasının ardından, takip eden düşmanın iki ateş arasında bırakılması ile sahte ricat taktiği uygulanmış (Ibn al-Athir, çev. 2008, s. 209; Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 382; Marco Polo, çev. 2015, s. 70; Anonim, çev. 2014, s. 321; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 261), savaş esirleri hem ordunun kalabalık gösterilmesi amacıyla ordu ile birlikte yürütülmüş hem de kuşatma savaşlarında canlı kalkan olarak kullanılmıştır (Ibn al-Athir, çev. 2008, s. 225; Nesawi, çev. 1895, s. 87; Matthew Paris, çev. 1852, s. 313).

2.7. Yerinde Lojistik ve Hızlı İntikal

Moğol ordusu, onlu sistem nedeniyle hızlı bir karar alma ağına sahiptir, bu mekanizma yerinde lojistik ile birleştiğinde ordunun intikal hızını belirgin bir biçimde arttırmaktadır. Hızlı intikalin diğer avantajı ise öncü kolların topladığı istihbaratın hızla raporlanması ve sürpriz saldırılara karşı önceden önlem alınabilmesidir. Otrar olayının (1218) duyulmasından sonra savaş ilan eden Cengiz, Harezmsahlara hazırlıkları devam ederken, hayli zor bir coğrafyayı kısa süre içinde aşarak iki kol halinde Otrar önünde belirmiş, herhangi bir dış yardım almayan şehri düşürmüştür. Alâeddin Muhammed batıya doğru çekildikçe, Subutay (ö. 1248) ve Cebe (ö. yaklaşık 1224) onun ardından gitmiş ve bu intikam takibi istilanın boyutlarını genişletmiş, Otrar’da *haksız* yere el konulan kervanın mallarının ulaştığı her şehir Moğol istilasından nasibini almıştır. Çin kaynaklarına göre “batı seferi”nin tek nedeni Otrar olayıdır, Alâeddin Muhammed’in takibi, onu *hırsız* olarak tanımlayan Cengiz tarafından kişisel mesele haline getirilmiş, onun yakalanması için görevlendirilen Subutay ve Cebe’nin *Batı Birliği* Harezmsah arazisini boyu boyunca süpürmüş, bunların önünden çekilen Alâeddin Muhammed, Cengiz’in “*ben hırsız Muhammed’in atının toynaklarının bastığı her yerde katliam ve yıkım yapacağım*” sözü gereğince Ortaçağ’ın gözbebekleri olan şehirlerin teker teker yerle yeksan olmasının önünü açmış, iki yıl gibi inanılmayacak bir süre içinde daha önce hiçbir askeri gücün yapamadığını başarmış, Çin’den kuzeyde Ermeniyeye, güneyde Irak’a kadar olan bölge işgal edilmiştir. Benzer biçimde Moğol istilası karşısında, tıpkı Alâeddin Muhammed’in yaptığı gibi bir adaya çekilen IV. Béla’nın takibi için bir birlik oluşturulmuş ve bu takip istilayı Adriyatik’e kadar genişletmiştir (Juzjani, çev. 1881, s. 273, 968, 987, 992, 1042; Juvaini, çev. 1958, s. 82; Ibn al-Athir, çev. 2008, s. 210, 215; Nesawi, çev. 1895, s. 59; Marco Polo, çev. 2015, s. 118; Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 357; Anonim, çev. 2014, s. 321;

Matthew Paris, çev. 1852, s. 313; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 295; George Akropolites, çev. 2007, s. 199; Rachewiltz, 1962, s. 19, 21).

Moğol ordusunda barınma ve tüketim gerekleri her bir asker için standarttı, bu gereksinimler hiyerarşik düzenin tabanındaki onlu birliklerin sorumluluğuna dağıtılmıştı ve bu sayede ordu ayrıca bir lojistik kolu çıkarmak durumunda kalmıyordu. Otrar seferi örneğinde olduğu gibi sefere, yolculuk ve kuşatma süresinde ordunun tüketmesi öngörülen gıda hazırlanarak çıkılıyordu. Moğollar, et tercihlerinde seçici değildi ve üremediği için uygun görmedikleri katır dışında her türlü hayvanın etini yiyebiliyordu. Moğol ordusunun diğer avantajı ise, zirai bir toplum olmamaları ve bitkisel gıdaların diyetlerinde önemli bir yer tutmamasıdır. Normal koşullarda bir dezavantaj olan bu durum, ordunun vurucu gücü olan atların, arpa gibi endüstriyel ürünleri tanımaması nedeniyle hedayinabit bitkileri tüketmeye adapte olmaları ile diğer bir lojistik kaleminin devre dışı kalmasını sağlıyordu. Son olarak Moğollar silahlar konusunda bağımlı değildi, kuşatma araçları dahil olmak üzere kullandıkları her türden savaş gerecini imal etme becerisine sahiptiler. Lojistik avantaj, onların intikal hızlarını arttırmış, rakipleri çoğu durumda gerekli hazırlıkları tamamlayamadan önce Moğollar ile yüzleşmek zorunda kalmıştır (Ibn al-Athir, çev. 2008, s. 203; Juvaini, çev. 1958, s. 21; Nesawi, çev. 1895, s. 61; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 275; Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 352; Marco Polo, çev. 2015, s. 115, 118; Simon of Saint-Quentin, 1247, XXX, 78; Matthew Paris, çev. 1853, s. 30; Plano Carpini, 1955, s. 16; Gulielmus de Rubruquis, 1955, s. 97; Anonim, çev. 1914, s. 83).

2.8. İhtilaf

İstila boyunca Moğollar sürekli müttefiklerinin sayısını arttırırken, savaştıkları ülkelerin üst kademelerinde ihtilaflar mevcuttu. Örneğin Macaristan'ın yönetici sınıfı arasında derin anlaşmazlıklar mevcuttu, üstelik kötü yönetim ve haksız uygulamalar nedeniyle yetenekli devlet adamları da küstürülmüştü, bu durum istilanın alevi karşısında Macaristan'ı “*çıra odunu*” gibi bırakmıştı. Dahası yöneticilerin birincil önemsemesi lüks içinde yaşamaktı ve yaklaşan tehde karşı topraklarını ve halklarını korumak için gerekli önlemleri almamışlardı. İslam dünyasında Halife ve Müslüman hükümdarlar arasındaki anlaşmazlıklara benzer şekilde, zamanla Papalık ve Avrupa monarşileri arasında Moğollara karşı ittifak kurma çabaları yoğunlaşmakla birlikte, istilanın ilk dalgaları geldiğinde Papa ile Hristiyan hükümdarlar arasında da ihtilaf hali mevcuttu (Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 255, 257; Nesawi, çev. 1895, s. 69; Anonim, çev. 2014, s. 333; Matthew Paris, çev. 1852, s. 340; 1853, s. 30, 49, 251; Rogerii, çev. 2010, s. 147; Ibn al-Athir, çev. 2008, s. 215; Marco Polo, çev. 2015, s. 71).

İstila tüm şiddetiyle devam ederken bile, birleşerek istilanın karşısında durmaları gereken askeri güçler, Kumanlar ile Macarlar, Split ile Macar-Hırvat ittifakı ve Harezşah ile Eyyûbi-Anadolu Selçuklu ittifakı arasında yaşanan çatışmalarda görüldüğü üzere birbirleriyle savaşmaktan geri kalmıyordu (Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 395; Ibn al-Athir, çev. 2008, s. 299; Rogerii, çev. 2010, s. 175; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 313; Rashîd al-Dîn, çev. 1971, s. 46; İbn Bibi, çev. 1996 I, s. 406).

Moğol istilasını boyunca çok sayıda *ihanet* örneği de görülmüş, zaman kale sakinleri Moğollara savunmanın zayıf noktalarını söylemiş, zaman zaman da kale komutanını öldürerek Moğollara teslim etmişlerdir (Juzjani, çev. 1881, s. 1025; 1077; Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 368; Anonim, çev. 1973, s. 68; Matthew Paris, çev. 1852, s. 358; İbn Bibi, çev. 1996 II, s. 63; Anonim, çev. 1914, s. 66).

Buhara'nın düşmesinden sonra Alâeddin Muhammed'in yanındaki ordunun bir bölümünün, sultanı yakalayarak Cengiz'e teslim etmek suretiyle kendilerini kurtarmak istemeleri (Juzjani, çev. 1881, s. 275), Celâleddin Harezşah'ın şehre gelmekte olduğu haberinin duyulması üzerine Gazne'de toplanan ordunun başındaki emirin, vezir ve kale komutanının işbirliği ile öldürülmesi ile toplanan ordunun dağılması (Juzjani, çev. 1881, s. 1014), Lahor kuşatması (1239) esnasında halkın “*birlik ve uyum*” içinde olmayıp “*anlaşmazlık ve karşıtlık*” halinde olmaları (Juzjani, çev. 1881, s. 1134), Abbâsi veziri İbnü'l-Alkamî (ö. 1258)'nin, Hülâgû'yu Bağdat'a işgale davet etmesi üzerine emirlerin Halife'yi uyarmaları ancak Müsta'sım-Billâh'ın emirlere inanmayıp Moğol tehdidini ciddiye almaması (Juzjani, çev. 1881, s. 1234, 1236; Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 409), aynı Halife'nin Celâleddin Harezşah'ın birlik çağrılarını yanıtsız bırakması (Anonim, çev. 2014, s. 329), yine Moğollara karşı Müslüman ve Hristiyanların birlik olması gerektiği yönündeki teklifin, “*birakalım Moğollar ile Müslümanlar birbirlerini öldürsün ve böylece dünya Katolik kilisesine tabi olsun*” cümlesi ile reddedilmesi (Matthew Paris, çev. 1852, s. 132) istila edilenlerin birlik olmadıklarına dair örneklerdendir.

2.9. Tolerans

Hoşgörü kavramı gerçekte istilanın tutundurulması sürecinde daha çok karşımıza çıkmaktadır. Özellikle *kılıç kullanılmadan* ele geçirilen bölgelerde, halkın mutlak itaat göstermesi ön koşuluna bağlı olarak, dinsel inançlara hoşgörü ile yaklaşmıştır. Moğollarda, kendi inançları dışındakilerin *kâfir* olarak görülmesi ve doğallıkla diğer inançlara karşı ontolojik bir nefret hali mevcut değildir. Bu nedenle Moğollarda, Haçlı seferleri boyunca örnekleri görülen Müslümanların, Yahudilerin ve hatta mezhepsel farklıklar nedeniyle Hristiyanların doğrudan *tanrı düşmanları* olarak kabul edilmesi yaklaşımı görülmez. Moğollar için her bir inanç, *tengri*'ye giden bir yoldur ve herhangi bir inancın diğer inançlara üstünlüğü söz konusu olamazdır. Bu nedenle, belli düzeyde ırksal yakınlıkların gözetildiğinin söylenmesi mümkün olsa da, Kutsal Roma imparatoru II. Friedrich (ö. 1250)'in de deyimiyile af da, köle değeri olanlar ile herhangi bir zanaata sahip olanların dışında kalanlar için kıyım da topyekündür (Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 356; Nesawi, çev. 1895, s. 156; Marco Polo, çev. 2015, s. 136; Juvaini, çev. 1958, s. 26; Simon of Saint-Quentin, 1247, XXX, 84; Matthew Paris, çev. 1852, s. 342; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 273; Gulielmus de Rubruquis, 1955, s. 195; İbn Bibi, çev. 1996 I, s. 426).

2.10. Korku İklimi

Moğol istilasının başarılı olmasını sağlayan en önemli etken, olasılıkla istilanın yarattığı korku iklimidir. Terör dalgasının onların Çin'deki eylemlerine dair haberlerin batıya ulaştırılması ile başlaması beklenebilirdi ancak batıda, fetihlere ve meydan savaşlarına alışkın Alâeddin Muhammed ile yüz binlerce süvariden oluşan ordusunun varlığı Moğolların batıya gelmeye cüret edemeyeceklerini düşündürmüş olmalıdır. Thomae Archidiaconi (ö. 1268)'ye göre de, Macarlar askeri güçlerine güvenerek Moğol tehdidini ciddiye almamışlardır. Gelgelelim, Cüzcani'nin tabiriyle, Alâeddin Muhammed'in, tesadüfen karşı karşıya geldiği Cuci ve ordusunun savaş yetenekleri karşısında duyduğu "*dehşet ve korku, kalbini ve zihnini ele geçirmiş ve bir daha Moğolların karşısına çıkma cesareti gösterememiş*", Semerkand kuşatmasında görüleceği üzere Harezmsah askeri birlikleri defalarca Moğolların karşısına çıkmaktan kaçınmış, İbn Bibî (ö. 1272)'nin aktardığına göre Harezmsah askerinin kalbine anlatılması mümkün olmayan bir Moğol korkusu yerleşmiştir. Benzer durum, Moğollarla ilk defa karşılaşan Rus ve Macar ordularının da başına gelmiş ve "*tanrı günahları nedeniyle kalplerindeki cesareti alarak yerine şaşkınlık, korku ve titreme koymuş*", "*yaşadıkları korku nedeniyle felç olmuşlardır*" (İbn al-Athir, çev. 2008, s. 205, 209; Nesawi, çev. 1895, s. 19; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 257, 259; Juzjani, çev. 1881, s. 270, 958, 965; İbn Bibi, çev. 1996 I, s. 433; Cassidy, 2004, s. 64; Anonim, çev. 1914, s. 82; Wassaf al-Hadrat, çev. 2010, s. 104).

İsyan etmek, egemen güce direnmek, vergi vermeyi reddetmek, vb. kitlesel aykırılıkların, örnek teşkil etmesi amacıyla mümkün olan en caydırıcı yöntemlerle cezalandırılması ilk defa Moğollar tarafından başvuru bir uygulama değildir. Ancak, bu türden uygulamalarda cezalandırılan yapının belli bir süre sonra toparlanabilecek kadar hırpalanması gözetilirdi. Neticede vergi, asker yahut gıda kalemleri için aynı bölgeye rücu edilmesi gerekecekti. Oysa Moğolların böyle bir hassasiyetleri yoktur ve neredeyse ne kadar az insan olursa o kadar kolay yönetilir anlayışı hakimdir. Bu anlayış aynı zamanda bir korku dalgası yaratarak sistematik bir biçimde sonraki hedefleri için "direnmek beyhude" mesajını iletmektedir. Toplu kıyımın diğer nedeni Orta Asya kültürü ile bağlantılıdır. Moğollar öldürdükleri insan sayısı ile doğru orantılı olarak ruhlarının güçleneceğine inanır ve bununla gurur duyarlardı. Bu nedenle hem öldürme hem de cesetlerin çeşitli uzuvlarını keserek öldürdüğünü ispatlama hususunda kültürel bir motivasyonları vardır (Blake ve Frye, 1949, s. 305; Anonim, çev. 1973, s. 48; Simon of Saint-Quentin, 1247, XXX, 77, 89; Plano Carpini, 1955, s. 38; İbn Bibi, çev. 1996 II, s. 63; Cleaves, 1956, s. 237).

Moğol istilasının dehşeti, gerek Müslüman gerekse Hristiyan tarihçilerde "*doğmamış olmayı dileyecek*" kadar etkili olmuştur. Hatta İbnü'l-Esîr (ö. 1233), uzun bir müddet istila ilgili yazmaktan kaçındığını, deyim yerindeyse kendince bir *yayın yasağı* uyguladığını,¹ ancak bütün insanlığı etkileyen bu felaketi yazmanın bir görev olduğu sonucuna vardığından sonra yazabildiğini kaydetmiştir. Eserlerinde Moğolların istilasından önce yaşanmış çeşitli istila, yağma ve katliam hadiselerini de aktarmış olmalarından ötürü, bu türden hadiselerle alışkın olmaları beklenen yazarlarda, Moğol istilasının yarattığı endişe, korkunun boyutunu göstermesi bakımından eşsizdir (İbn al-Athir, çev. 2008, s. 202; Rogerii, çev. 2010, s. 135).

¹ Koreli tarihçi Il-yeon (ö. 1289) da, Moğol istilasının tanığı olmasına rağmen, *Samguk Yusa*'da Moğollara ve Kore'deki faaliyetlerine neredeyse hiç değinmez.

Roma'nın Kartaca ve Korint'teki soykırımlarına benzer biçimde, Moğolların da Pest, Zhongdu, Gyeongju, Belh, Ürgenç, Nişabur gibi şehirlerin, sadece halkını değil, tüm kültürel zenginliğini de yok etmeleri (Juvaini, çev. 1958, s. 131; Juzjani, çev. 1881, s. 1033; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 279; Marco Polo, çev. 2015, s. 94; Nesawi, çev. 1895, s. 92), Tuluy'un, Hitay savaş esirlerine uygulattığı sıra dışı ceza (Rashîd al-Dîn, çev. 1971, s. 38), Cengiz'in emri ile esirlerin karın bölgesi yarılarak değerli taş aranması (Juvaini, çev. 1958, s. 129) gibi örneklerin oluşturduğu korku dalgası, Nesevî (ö. yaklaşık 1250)'nin Moğollar tarafından esir alınanların, evlerinde oturanlara kıyasla *daha sakin* olduklarına dair tespiti (Nesawi, çev. 1895, s. 89) ile ibnü'l-Esir'in sıraladığı katliam esnasında insanlarda görülen *öldürülmeye istekli olma* (Ibn al-Athir, çev. 2008, s. 217, 307) benzeri kitlesel kabullenişlikleri tetiklemiş, korku çoğu zaman bölgeleri Moğollardan önce fethetmiş, istila batıya doğru uzandıkça Moğollar korkunun esir aldığı kitleleri kolayca mağlup etmişler yahut korku nedeniyle kaçan birlikler nedeniyle savunmaları zafiyete uğramış şehirleri kolayca düşürmüşlerdir. Split'e sığınan Macar mültecilerde görülen dehşet ve korkunun, daha önce Moğolları görmemiş olan şehir halkını kısa süre içinde ele geçirmesi bu bağlamda somut bir örnek teşkil eder. Korku istilasının, Moğol istilasından daha geniş bir yayılım alanına sahip olduğu, Matthew Paris (ö. 1259)'in, Moğol korkusu nedeniyle İskandinav balıkçıların, İngiltere ile yaptıkları ticarete ara verdiklerine dair aktardıklarında açıkça görülmektedir. Her ne kadar istila bu bölgelere kadar genişlememiş olsa da, bu örnekte de görüleceği üzere ekonomik yapı üzerinde bir dereceye kadar etkili olmuştur (Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 371; Anonim, çev. 2014, s. 331; Gandzakets'i, çev. 1986, XXII; Anonim, çev. 1973, s. 75; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 299; Plano Carpini, 1955, s. 3; Matthew Paris, çev. 1852, s. 131; Polat, 1997, s. 66; Il-yeon, çev. 2006, s. 210; Yule, 1866, s. 258).

Korku dalgasının genişlemesine yer yer söylentiler de hizmet etmiş, örneğin Herat kuşatması (1220) esnasında şehirden mancınıklarla Moğolların üzerine atılan taşların gerisin geriye şehre düştükleri yahut kuşatmanın sona ermesiyle esir alınanların haricinde şehirde 2.400.000 ve Bağdat'ın işgalinde (1258) 1.600.000 insanın katledildiğine dair rivayetler, Moğolların durdurulamaz ve mağlup edilemez oldukları algısına yol açmıştır. (George Elmacin, çev. 1626, s. 1044; Juzjani, çev. 1881, s. 1038).

2.11. Salgınlar ve Kıtık

Salgın ve kıtlık, istila ve düzensiz göçün olağan sonuçlarıdır. Belirli bir bölgeye kapasitesinin üzerinde nüfusun birikmesi, altyapının tahrip edilmesi yahut cesetlerin ortadan kaldırılmasının mümkün olmamasının, salgın hastalıkların başlamasını, bulaşmasını ve yayılma hızını arttıracak kaçınılmazdır. Yine gıda stoklarına işgalcilerin el koymasının yanı sıra bölgedeki insan gücünün yok edilmesinin üretim faaliyetleri üzerinde doğrudan etkili olmasına bağlı olarak gıdaya erişimin güçleşeceği ve bunun da kıtlığı tetikleyeceği açıktır. Elbette kıtlığın neden olduğu yetersiz beslenme ile salgın hastalıklar arasında da bir korelasyon vardır. Moğol ordusunun büyüklüğüne dair kaynaklarımızda açık bir veri yoktur ancak bu kuvvetlerin karınca ve çekirge sürülerine benzetilerek sayılamayacak kadar çok olduklarının belirtilmesi, ordunun büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir. Bu ordunun tıpkı çekirge istilasında olduğu gibi sıklıkla kıtlıklara neden olması bu bağlamda şaşırtıcı değildir. Bu iki unsurun istilanın başarılı olmasındaki rolü ise, çoğu durumda kale kuşatması esnasında olmak üzere kıtlık ve salgın hastalıklar istila karşısındaki savunma güçlerini zayıflatmış ve bu durum kalelerin alınmasını kolaylaştırmıştır. Salgın hastalıklar karşısında yaşanan genel aciziyet hali, Moğol istilasını için de aynen geçerlidir. Tıpkı salgın gibi istilanın da hızı olağanüstüdür, yaş, cinsiyet, ırk, din gibi ayrımlar yapmaz, nerede ve ne zaman duracağı da kestirilemez (Juzjani, çev. 1881, s. 1054, 1123; Juvaini, çev. 1958, s. 103; Bar Hebraeus, çev. 1932, s. 436; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 267, 305; Marco Polo, çev. 2015, s. 113; Matthew Paris, çev. 1852, s. 131; Anonim, çev. 1973, s. 98; Anonim, çev. 1914, s. 81; Cleaves, 1956, s. 231).

2.12. Tamponların Ortadan Kaldırılması ve Tehdit Önceliği

Dış tehditlere karşı; görece zayıf, bir dereceye kadar desteklenmekle birlikte, tehdit oluşturacak kadar güçlenmesine de izin verilmeyen devlet ya da toplulukların varlığı bir beka stratejisi olarak kullanılmıştır. Moğol istilasını söz konusu olduğunda bu yapı Asya'da Karahıtaylar, Avrupa'da ise Kumanlardır. Fakat her iki tamponun da önemi yeterince anlaşılamamıştır. Alâeddin Muhammed, babası Tekiş'in (ö. 1200) "*Egemenliğini korumak istiyorsan asla Hitay ile aranı bozma*" vasiyetine rağmen, 400.000 zırhlı süvari ile doğuya yürümüş, Naymanların hükümdarı Küçlüğ (ö. 1218) ile anlaşarak Karahıtay ordusunu iki yönden baskı altına almış ve neticede Karahıtayları ortadan kaldırarak sınırlarını bu bölgeye doğru genişletmiştir. Tamponun ortadan kalkmasından kısa bir süre sonra da Alâeddin Muhammed, Cuci komutasındaki bir Moğol birliği ile karşı karşıya kalarak

hırpalanmış ve askeri açıdan gerçek Moğol ordusu ile karşılaşacak gücü olmadığını düşünerek batıya çekilmiş, bu çekilme Moğol orduları karşısında başsız kalan Harezmsah savunma hattında domino etkisi yaratmış ve Yeoryos Pahimeris (ö. yaklaşık 1310)'in isabetli tabiriyle, “*Moğollar, İran'ın üzerine bir sel gibi dökülmüştür*”. Alâeddin Muhammed, Moğollarla karşılaşmaktan imtina etmesi bakımından yalnız değildir. *Novgorod Kroniği*'nde, *tanrısız* Kumanların Moğollarca biçilmesinden duyulan memnuniyet kaydedilmiş, Thomae Archidiaconi, Kuman tamponunun desteklenmemesi nedeniyle doğu sınırları kırılınca II. Friedrich'in de direnmeyi değil saklanmayı tercih ettiğine dair rivayetleri aktarmıştır. Bu durumda, Moğol ordusunun geri dönmemesi olasılığında, Cermanya'nın da İran'a benzer bir akıbete uğrama olasılığında söz etmek mümkündür. Georgios Akropolitis (ö. 1282)'e göre, Moğollara karşı Bizans'ın tamponu Türklerdir, bu nedenle II. Gıyâseddin Keyhüsrev (ö. 1246)'in Moğol tehlikesine karşı birleşme önerisinin III. İoannis (ö. 1254) tarafından memnuniyetle karşılandığını yazmıştır. Asya ve Avrupa'nın Moğol tehdidine karşı yeteri kadar eğilmemiş olmalarının diğer nedeni ise Haçlı seferleri, yani Kudüs üzerinde hakimiyet kurma çabalarına yönelik girişimlerdir. Bu girişimler Avrupa monarşilerinin yanı sıra özellikle batı Asya'daki devletlerin de yıpranmasına neden olmuş, deneyimli ve yetenekli askerler daha çok bu cepheye kaydırılmıştır. Müslüman ve Hristiyan dünyası için halihazırda bir *Kudüs Sorunu* mevcuttur, tedbirler büyük ölçüde bu sorunun çözümüne dairdir, iki taraf da Kudüs'e yönelik tehditlere karşı bu bölgeleri savunmasız bırakmamayı tercih etmiştir (Juzjani, çev. 1881, s. 244, 263, 270, 935; Ibn al-Athir, çev. 2008, s. 204, 207, 217; Juvaini, çev. 1958, s. 64; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 287; Cassidy, 2004, s. 64; George Akropolites, çev. 2007, s. 221; Anonim, çev. 1914, s. 64).

2.13. Ciddiyetsizlik

İstilanın başarılı olmasının nedenleri arasında son olarak göstereceğimiz neden, Moğol tehdidinin yeteri kadar ciddiye alınmamış olmasıdır. Çalışmamız boyunca örneklerini gösterdiğimiz üzere, Moğollar çoğu zaman soyut bir tehdit olarak algılanmış, nereden çıktıkları bilinmeyen geri kalmış bir uygarlığın asırlık monarşiler üzerinde, her ne kadar önlerinde Avrupa Hun İmparatorluğu gibi örnek olsa da, ciddi bir başarı kazanamayacağı düşünülmüştür. Cengiz ve onun ordusu, daha başlangıçta Tuğrul Han (ö. 1203) tarafından “*gerçek birer asker*” olmadıkları gerekçesiyle ciddiye alınmamış, bu ciddiyetsizlik hali, her defasında ciddiye alınmaları gerektiğine dair raporlar artmasına rağmen Moğollar batıya doğru gittikçe, yönetici sınıfı içinde süregitmiştir. Doğu Hristiyanları için Moğollar daha önceden duymadıkları bir ulustur. İstilaya dair haberler gelmeye başladığında ise Moğolların, kendilerini, uzun süredir baskıları altında yaşadıkları *Tâcîklerden*² kurtarmış olmalarına sevinilmiş, hatta onların Hristiyan olduklarına dair söylentilere inanılmıştı. Doğallıkla, Moğol istilası Ermenistan ve Gürcistan bölgeleri için sürpriz niteliğindedir ve öncesinde savunmaya dayalı herhangi bir çalışma görülmektedir. Bizans tarihçileri, başlangıçta *cynocephalus*³'a benzer bir halk oldukları düşünülen Moğollar hakkında hiçbir bilginin olmadığı, barış mı yoksa savaş mı istediklerinin bilinmediği ancak her ihtimale karşı savunmanın güçlendirilmesi çalışmalarına başladığını kaydetmiştir. Rus kaynaklarında “*şimdiye kadar işitilmemiş bir düşman ortaya çıktı ve çok sayıda Polonyalıyı katletti*” ve “*Ruslara daha önce benzerini görmedikleri bir mağlubiyet yaşattılar*” cümleleri ile kaydedilen Moğol istilasının, Macaristan'daki karşılığı ise daha farklıdır. Kralları başta olmak üzere Macarlar, gerçekte Moğol istilası diye bir şey olmadığına, bunun “*kötü niyetliler*” tarafından uydurulmuş “*kötü bir şaka*” olduğuna inanmışlardı. Benzer biçimde II. Friedrich'in Fransa ve İngiltere krallarına Moğol tehlikesine karşı birleşme çağrısını içeren mektupları da, imparatorun bir komplosu olarak değerlendirilmiştir. Avrupa, basitçe söylemek gerekirse, bu kadar kalabalık ve güçlü bir ırkı şimdiye değin işitmemiş olmalarını gerçekçi bulmuyordu. Bunu doğrular biçimde, XIII. yüzyıl Macar, Gürcü ve Ermeni kaynaklarında, Moğolların İran'daki faaliyetlerine, Celâleddin Harezmsah'ın Gürcistan'daki eylemleri (1225) ile Moğolların İsfahan'ı düşürmesi (1236) hariç değinilmemiştir. Aynı şekilde bu kaynaklarda Cengiz, efsanevi bir karakter olarak yer bulmuş ve istilanın tarihsel anlatımına Ögeday ile başlamıştır. Avrupa'nın geri kalanı ise Moğol istilasını, onlar Macaristan'ı ezdikten sonra, yardımlaşma ve Moğollara karşı birleşme teklifi ile Fransaya gelen *Sarazen*⁴ elçiler vasıtasıyla öğrenmiştir (Gandzakets'i, çev. 1986, XXI; Rogerii, çev. 2010, s. 159; Marco Polo, çev. 2015, s. 113; Anonim, çev. 1973, s. 28-30; Thomson, 1989, s. 214; Matthew Paris, çev. 1852, s. 131,

² Henry George Raverty'ye göre Tâcîk kavramı, genelde İrani hakları tanımlamak için özelde ise Karadeniz, Hazar Gölü ve Mâverâünnehir'in kuzeyinde yaşayan göçebe halkları aşağılamak için kullanılmıştır (Juzjani, 1881, s. 1081).

³ Bizans kaynaklarının, Moğolların kökenini Hristiyan ve İslâm kaynaklarına benzer biçimde efsanevi bir ırka dayandırma noktasında birleşmesi dikkat çekicidir. “Köpekbaşı” anlamına gelen bu ırkı, Plinius (ö. 79) maymun sınıfına dahil eder. Ona göre, insana en çok benzeyen maymun türüdür, insanları taklit ederek avlanabilirler, ayakkabı giyip satranç oynayacak kadar da zekidirler (Pliny, 1940, çev. s. 151).

⁴ Tam olarak İslâm tarihyazımında görülen *Frenk* kavramının Hristiyan tarihyazımındaki karşılığı, basitçe Hristiyan olmayan doğulu.

348; Thomae Archidiaconi, çev. 2006, s. 257; Orbelian, çev. 1864, s. 226; Anonim, çev. 2014, s. 318, 323; Plano Carpini, 1955, s. 20; Cassidy, 2004, s. 66; Anonim, çev. 1914, s. 64).

3. SONUÇ

Çalışmada, Moğol istilasası ile çağdaş olan tarihçilerin eserlerinden faydalanılmış ve istilanın başarısındaki etkenlere dair genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. XIII. yüzyıl Müslüman ve Hristiyan kaynaklarında, Moğolların kökenleri, fizyolojileri ve huruçları ile ilgili yazılanlar arasında, muhtemelen coğrafi yakınlıkları nedeniyle Müslüman tarihçilerce daha detaylı ele alınmış olmakla birlikte, belirgin bir benzerlik göze çarpmaktadır. Bu benzerlik, Moğolların istila sırasındaki eylemleri ile istilanın başarısının dayandırıldığı nedenlerde de kendini göstermektedir. Her iki yazın da Moğolların askeri yeteneklerini peşinen kabul etmekte ancak istilanın başarısının salt askeri güce dayanmadığının da altını çizmektedir. Askeri gücün yanı sıra, XIII. yüzyıl tarihçileri gözünden Moğol istilasının başarılı olmasının nedenlerinin üç ana başlık altında incelenmesi mümkündür. Buna göre; istilanın tanrısal iradenin tezahürü olması nedeniyle kesin ve engellenemez olduğu kabul edilmiş, Moğolların yapısal üstünlüklerine dikkat çekilmiş ve istilaya uğrayanlardaki her türden yozlaşmanın yoğunluğu vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akropolites, G. (2007). *The History*. Ruth Amcrides (Çev.). Oxford: Oxford University Press.
- Anonim (1914). *The Chronicle of Novgorod*. Robert Michell ve Nevill Forbes (Çev.). London: Offices of the Society.
- Anonim (1973). *The Hypatian Codex II: The Galician-Volynian Chronicle*. George Perfecky (Çev.). Harvard Series in Ukrainian Studies, vol. 16, no 2, Munich: Wilhelm Fink Verlag.
- Anonim (2001). *The Secret History of The Mongols*. Urgunge Onon (Çev.). London: Routledge.
- Anonim (2014). *Kartlis Tskhovreba*. Stephen Jones (Ed.). Tbilisi: Artanuji Publishers.
- Bar Hebraeus (1932). *The Chronography of Gregory Abu'l Faraj*. Ernest Wallis Budge (Çev.). Amsterdam: Philo Press.
- Blake, R.P. ve Frye, R.N. (1949). History of the Nation of the Archers (The Mongols) by Grigor of Akanc. *Harvard Journal of Asiatic Studies* 12, 269-399.
- Cassidy, N.J. (2004). *A Translation and Historical Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*. Yayımlanmamış Doktora tezi, University of Western Australia, School of Humanities, Perth.
- Ch'ang-Ch'un (1931). *The Travels of an Alchemist*. Arthur Waley (Çev.). London: Routledge.
- Chan, H.-L. (1967). Liu Ping-chung 劉秉忠 (1216-74): A Buddhist-Taoist Statesman at the Court of Khubilai Khan. *T'oung Pao*, vol. 53, livr. 1/3, 98-146.
- Cleaves, F.W. (1956). The Biography of Bayan of the Bārin in The Yüan Shih. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, vol. 19, no. 3/4, 185-303.
- De Bridia, C. (1965). *The Tartar Relation*. Raleigh Ashlin Skelton, Thomas E. Marston ve George D. Painter (Çev.). New Haven: Yale University Press.
- Elmacin, G. (1626). *The Saracenic History*. Samuel Purchas (Çev.). London: William Stansby.
- Het'um (2004). *History of the Tartars*. Robert Bedrosian (Çev.). New York: Sources of the Armenian Tradition.
- Ibn al-Athir (2008). *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fi'l-ta'rikh. Part 3: The Years 589-629/1193-1231: The Ayyubids after Saladin and the Mongol Menace*. D. S. Richards (Çev.). London: Routledge.
- Il-Yeon (2006). *Samguk Yusa: Legends and History of the Three Kingdoms of Ancient Korea*. Tae-Hung Ha ve Grafton K. Mintz (Çev.). Seoul: Yonsei University Press.
- Isfandiyar, M. b. al-Hasan b. (1905). *History of Tabaristan*. Edward G. Browne (Çev.). Leyden: Brill.
- İbn Bibi (1996). *El Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name) I*. Mürsel Öztürk (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Bibi (1996). *El Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name) II*. Mürsel Öztürk (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Jean de Joinville (1868). *Histoire de Saint Louis*. M. Natalis de Wailly (Ed.). Paris: Société de l'Histoire de France.
- Juvaini, Ala al-Din Ata Malik (1958). *The History of the World Conqueror*. John Andrew Boyle (Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Juzjani, M.S. (1881). *Tabakat-i-Nasiri: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia vol. I*. Henry George Raverty (Çev.). London: Munshiram Manoharhal.
- Kirakos Gandzakets'i (1986). *History of the Armenians*. Robert Bedrosian (Çev.). New York: Sources of the Armenian Tradition.
- Marco Polo (2015). *The Travels*. Nigel Cliff (Çev.). London: Penguin.
- Matthew Paris (1852). *English History: From the Year 1235 to 1273, vol. I*. John Allen Giles (Çev.). London: Henry George Bohn.
- Matthew Paris (1853). *English History: From the Year 1235 to 1273, vol. II*. John Allen Giles (Çev.). London: Henry George Bohn.
- Matthew Paris (1854). *English History: From the Year 1235 to 1273, vol. III*. John Allen Giles (Çev.). London: Henry George Bohn.
- Meyvaert, P. (1980). An Unknown Letter of Hulagu, Il-Khan of Persia, to King Louis IX of France, *Viator*, vol. 11, 245-260.
- Nesawi, M. (1895). *Histoire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti*. Octave Houdas (Çev.). Paris: Ernest Leroux.
- Plano Carpini, F.G. (1996). *The Story of The Mongols Whom We Call The Tartars*. Erik Hildinger (Çev.). Boston: Branden Publishing.
- Plano Carpini, I., Benedictus Polonus, Gulielmus de Rubruquis, Giovanni da Montecorvino ve Andreas Perusinus (1955). *The Mission to Asia: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Christopher Dawson (Ed.) London: Sheed and Ward.
- Pliny (1940). *Natural History vol. III libri VIII-XI*. H. Rackham (Çev.). London: William Heinemann.
- Polat, H. (1997). *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Rabban S. (1928). *The Monks of Kûblâi Khân*. Ernest Wallis Budge (Çev.). London: The Religious Tract Society.
- Rachewiltz, I. (1962). The Hsi-Yu Lu 西进录 by Yeh-Lü Ch'u-Ts'ai 耶律楚材, *Monumenta Serica*, vol. 21, 1-128.
- Rashid el-Din (1971). *The Successors of Genghis Khan*. John Andrew Boyle (Çev.). New York: Columbia University Press.
- Rogierii, M. (2010). *Gesta Hungarorum*. Janos M. Bak ve Martyn Rady (Çev.). Budapest: Central European University Press.
- Salimbene de Adam (1942). *Cronica I*. Bari: Laterza & Figli.
- Simon of Saint-Quentin (1247). *Historia Tartarorum*. Stephen Pow, et al. (Çev.). Erişim adresi: www.simonofstquentin.org. Erişim tarihi: 01.08.2022.
- Stephannos Orbelian (1864). *Histoire de la Siounie*. Marie-Félicité Brosset (Çev.). Saint Petersburg: Eggers.
- Thomae Archidiaconi (2006). *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. Damir Karbić, Olga Perić ve James Ross Sweeney (Çev.). Budapest: CEU Press.
- Thomson, R.W. (1989). The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i. *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 43, 125-226.
- Wassaf Al-Hadrat, 'Abdallah ibn-Fadlallah (2010). *Geschichte Wassaf's. vol. II*. Joseph von Hammer-Purgstall (Çev.). Wien: Austrian Academy of Sciences Press.
- Yule, H. (1866). *Cathay and the way thither: A collection of medieval notices of China vol II*. London: Hakluyt society.